

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства щодо
європейського досвіду відновлення культурної спадщини, пошкодженої
внаслідок збройних конфліктів*

Анотація. В Аналітичній записці викладено результати дослідження європейського досвіду відновлення культурної інфраструктури, пошкодженої внаслідок збройних конфліктів, зокрема в Німеччині, Польщі та Хорватії. Акцентовано увагу на правових, адміністративних та фінансових заходах, використаних для відновлення культурної інфраструктури, у тому числі культурної спадщини, пошкодженої внаслідок збройних конфліктів.

В Аналітичній записці не надається порівняльний аналіз із законодавством України. Автором звернення визначена потреба в зарубіжному досвіді.

Ключові слова: культурні цінності, культурна спадщина, руйнування, відновлення, джерела фінансування.

Вступ.

Останнім часом культурній спадщині¹ народів світу загрожують різні фактори й події, які не залежать від волі людини (аварії, катастрофи, стихійні лиха тощо), а також такі, що є наслідком дій людини, зокрема збройні конфлікти. На сьогодні саме збройні конфлікти стали головною небезпекою для збереження національної культурної спадщини. Парламентська асамблея Ради Європи відзначає, що «...навмисне викорінення культури, ідентичності та існування «іншого» шляхом систематичного знищення культурної спадщини стало центральним компонентом сучасних конфліктів»². Нова політика Міжнародного кримінального суду щодо культурної спадщини (Policy on Cultural Heritage, June 2021³) пов'язує знищення культурної спадщини з геноцидом. «Злочини проти культурної спадщини, що відбуваються одночасно з іншими діями, спрямованими проти етнічних груп, можуть свідчити про спеціальний намір (*dolus specialis*) у геноциді. Хоча напади на культурну спадщину самі по собі не є актом геноциду (фізичне або біологічне знищення певної етнічної групи), напад на культурну спадщину групи може бути доказом наміру злочинця знищити цю групу.»⁴. Втрата і пошкодження культурної спадщини «...можуть завдати серйозної психічної шкоди членам певної етнічної групи»⁵. Тому часто втрата національної культурної спадщини стимулює постраждалі держави якомога швидше фізично відновити свою спадщину як власну ідентичність. Яскравим прикладом такого відновлення є історичний центр Варшави (Польща), «Старе місто Дрезден» (Німеччина) і «Старе місто Дубровник» (Хорватія). Проте,

---

¹ У контексті Аналітичної записки культурною спадщиною є культурні цінності в розумінні статті 1 Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 квітня 1954 року

² Resolution 2057 (2015). Cultural heritage in crisis and post-crisis situations URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21784&lang=en>

³ Policy on Cultural Heritage. The International Criminal Court (ICC). URL: <https://www.icc-cpi.int/news/policy-cultural-heritage>

⁴ Там само

⁵ Там само

бажання швидкого відновлення культурної спадщини може негативно вплинути як на збереження доказів злочину, так і на втрату автентичності у процесі відновлення.

Із початком повномасштабного збройного вторгнення в Україну кількість зруйнованих та пошкоджених об'єктів культурної спадщини зростає, що вимагає від держави здійснення активних заходів, спрямованих на їх відновлення. Предметом особливої уваги в цьому контексті є досвід європейських держав, в яких культурна спадщина найбільше постраждала внаслідок збройного конфлікту. Зокрема, цікавими є джерела фінансування відновлення національної культурної спадщини, поєднання механізмів документування втрат, визначення оцінки збитків, реальних економічних можливостей держави з прагненням швидко відновити культурну спадщину.

Основна частина.

Хорватія. Під час збройного конфлікту 1991–1995 років культурна спадщина хорватського народу стала об'єктом цілеспрямованих нападів ворога. Щоб знищити національну ідентичність народу Хорватії, цілями війни стали символічно важливі об'єкти і місця (пам'ятки історичного й релігійного значення, бібліотеки, музеї тощо). Найбільше постраждала культурна спадщина на окупованих територіях, де планомірно і методично знищувалися всі свідчення цивілізаційного, національного і релігійного існування хорватського народу (на місцях церков зводилися парки і автостоянки, або вони використовувалися як торгові приміщення, розкопувалися фундаменти сакральних будівель тощо). Загалом під час конфлікту було пошкоджено близько 35 % від загального обсягу юридично охоронюваних пам'яток архітектурної спадщини і близько 6 % зруйновано⁶. Значних руйнувань зазнали 19 історично населених місць. Яскравою ілюстрацією варварського руйнування культурної спадщини внаслідок збройного конфлікту в Хорватії, що викликало всесвітнє обурення, стало Старе місто Дубровник (із 1979 року – у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, 1991–1998 роки – у Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою)⁷. Протягом 1991–1992 років місто зазнало значних пошкоджень від влучання снарядів різних типів і калібрів. У межах історичного центру було пошкоджено 594 будівлі загальною площею 192338 м² (382 житлові будівлі, 19 сакральних і десятки громадських будівель). У 1995 і 1996 роках існуючі збитки збільшилися внаслідок землетрусів⁸.

Держава використовувала різноманітні інструменти для фінансування відбудови культурної інфраструктури, зокрема здійснювалося державне фінансування, вкладалися приватні інвестиції, надавалися гранти, робилися пожертви, використовувалися інші форми підтримки⁹. Відновлювальні роботи пам'яток архітектури здебільшого фінансувалися за кошти: Державного

⁶ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova. URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

⁷ Old City of Dubrovnik. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/95>

⁸ Obnova Dubrovnika Katalog radova u povijesnoj jezgri Dubrovnika od 1979. do 2009. URL: https://zod.hr/wp-content/uploads/2022/02/Obnova_Dubrovnika_1979-2009.pdf

⁹ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova. URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

бюджету Республіки Хорватія (розпорядником державних коштів, призначених для забезпечення фінансових і матеріальних умов культурної діяльності та охорони культурної спадщини, було Міністерство культури та медіа^{10; 11}); місцевих бюджетів; власників пам'яток, релігійних громад тощо. У деяких жупаніях¹² Хорватії відновлення пам'яток архітектури фінансувалося виключно за рахунок приватних джерел, зокрема за кошти власників або користувачів пам'яток, або за рахунок коштів, зібраних релігійними, гуманітарними організаціями тощо, а також за рахунок інших пожертв¹³.

Відновлення пошкоджених пам'яток розпочалося під час збройного конфлікту (1992 р.). Через відсутність на державному рівні пріоритетів, стратегій, програм та планів відбудови, відновлення пам'яток архітектури спочатку відбувалося за принципом невідкладності втручання з урахуванням наявних фінансових ресурсів. Часто брак ресурсів визначав долю пам'яток архітектури. Проведення необхідних науково-розвідувальних робіт, використання належних матеріалів, спеціалізоване виконання робіт щодо відновлення пам'яток із забезпеченням збереження їх автентичності вимагало наявності відповідних фінансових ресурсів і більш тривалого часу. Основним завданням відновлення пам'яток стало спрямування на збереження їх загального виду, основних конструктивних цінностей та візуальної ідентичності. У деяких випадках відновлення пам'ятки архітектури зводилося виключно до збереження її образу. Так, у разі значного пошкодження пам'ятки допускався її повний демонтаж і відтворення з нових матеріалів зі збереженням загального вигляду¹⁴. Такий безсистемний процес відновлення пам'яток поступово впорядкувався і триває досі.

Із метою координації процесів відновлення культурної спадщини Хорватії в лютому 1992 року Міністерством культури та медіа (далі – Міністерство) виданий наказ «Про унікальну діяльність служби охорони культурних пам'яток в Республіці Хорватія»¹⁵. Цим наказом Інституту охорони пам'яток культури (далі – Інститут), який входить до складу Міністерства і має регіональні відділення, було надано повноваження щодо здійснення координації діяльності закладів культури, у тому числі в архівній, музейно-галерейній і бібліотечній діяльності. Окрім того, для координації і визначення спеціальних завдань, метою яких був захист культурних цінностей під час запровадження правового режиму воєнного стану або в разі безпосередньої загрози незалежності та єдності Республіки Хорватія, відповідно до зазначеного наказу передбачалося створення

¹⁰ Для досягнення мети дослідження буде використовуватися сучасна назва державного органу – «Міністерство культури та медіа», оскільки назва органу відповідального за діяльність у сфері культури та охорони культурної спадщини змінювалася протягом років.

¹¹ Članak 15. Zakon o ustrojstvu republičke uprave. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_10_41_789.html

¹² Основна адміністративно-територіальна одиниця Хорватії, назва округу в сучасній Хорватії, на чолі якого стоїть жупан.

¹³ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

¹⁴ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

¹⁵ Naredbu o jedinstvenom djelovanju službe zaštite spomenika kulture u Republici Hrvatskoj. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_02_7_131.html

оперативного органу при Міністерстві оборони. До складу зазначеного органу увійшли представники: Міністерства культури та медіа, Хорватського архіву, Національної та університетської бібліотеки, Музейно-документаційного центру. Керівником оперативного органу призначено директора Інституту, який безпосередньо підпорядковується Міністерству.

Інститут відіграє значну роль у забезпеченні збереження і відновлення культурної спадщини хорватського народу. Із початку військової агресії Інститутом здійснювалася постійна координація дій суб'єктів у сфері культури і охорони культурної спадщини. Так, відповідно до положень Конвенції про охорону культурних цінностей у разі збройного конфлікту¹⁶ Інститутом видано і розповсюджено певні інструкції, зокрема: Інструкцію про вжиття заходів щодо охорони культурних цінностей у надзвичайних обставинах від 8 липня 1991 р.; Інструкцію про розміщення розпізнавальних знаків на культурних цінностях від 29 липня 1991 р., відповідно до яких були надані роз'яснення щодо методів фізичного захисту пам'яток архітектури, монументальних споруд. На найцінніших об'єктах культурної спадщини технічні заходи охорони вживалися під безпосереднім керівництвом Інституту. Згадані документи спрямовані на вжиття посиленних, надзвичайних і превентивних захисних заходів, які включають досвід Другої світової війни¹⁷.

Зі збільшенням масштабів пошкоджень культурних цінностей Інститутом здійснювалася систематична робота по збору та фіксації втрат. Інформація про висвітлення масштабів шкоди, завданої культурній спадщині, надсилалася не тільки в межах держави (звіти про пошкодження у вигляді спеціального інформаційного бюлетеня щоденно надсилалися до відповідних державних органів, інформаційних служб і періодичних видань), а й за її межі (спеціальні доповіді і листи міністра культури, інших діячів культури щодо знищення культурної спадщини постійно надсилалися на адреси відповідних органів ЮНЕСКО і Ради Європи тощо). Зазначений процес сприяв світовому розголосу про наслідки збройного конфлікту для культурної спадщини Хорватії, у тому числі всесвітньої, що забезпечило залучення різноманітних джерел фінансування з усього світу для її відновлення.

У червні 1992 року парламент прийняв Постанову про відновлення хорватської культурної спадщини¹⁸, згідно з якою відновлення культурних пам'яток стало одним із пріоритетних завдань державної політики. Зазначеною постановою парламент зобов'язався створити сприятливі фінансові і кредитні умови для: відновлення пам'ятного фонду (політика пам'яті); проведення подальших досліджень у сфері охорони культурної спадщини; популяризації і використання культурної спадщини (незалежно від форм власності); професійного розвитку служби охорони культурних пам'яток; підтримки проектів, спрямованих на відновлення культурної спадщини і політики пам'яті.

¹⁶ Final act of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 1954 URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000082464>

¹⁷ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

¹⁸ Rezolucija o obnovi Hrvatske kulturne baštine. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_06_34_866.html

Окрім того, Парламент зобов'язав Уряд забезпечити: ефективну правову, адміністративну та іншу допомогу всім учасникам відновлення культурної спадщини; подання на розгляд парламенту нормативно-правових актів у сфері податків, митного і фінансово-кредитного регулювання щодо стимулювання прискореного відновлення культурної спадщини; підтримку (навчання, кадрове зміцнення) всіх наукових і професійних установ, які працюють над відновленням культурної спадщини; залучення міжнародних організацій, урядів дружніх держав та їх наукових установ, а також інших зацікавлених сторін до проекту відновлення хорватської культурної спадщини.

На виконання Закону про визначення збитків від війни¹⁹ у липні 1993 року Міністерством фінансів у тісній співпраці з Інститутом²⁰ (у частині визначення методики порядку інвентаризації та оцінки збитків від війни для культурної спадщини) розроблена і видана Інструкція щодо застосування Закону про визначення збитків від війни²¹. У той самий рік на виконання зазначених нормативних актів утворена Спеціальна центральна комісія з інвентаризації та оцінки збитків пам'яток культури, до повноважень якої віднесено акумулювання інформації щодо збитків по всій території держави, а також утворені відповідні регіональні комісії, які забезпечували всі організаційні і професійні умови виконання інвентаризації та оцінки збитків від війни на пам'ятках культури на місцевому рівні²². Водночас сформовані експертні комісії, до складу яких увійшли експерти відповідної кваліфікації (архітектори, інженери-будівельники, мистецтвознавці тощо)²³. Документування фактів про зниклі, знищені та пошкоджені рухомі та нерухомі культурні цінності, а також отримані в результаті оцінки вартісні показники використовувалися і використовуються нині для планування коштів на відновлення архітектурних пам'яток. У подальшому такі результати оцінки є підставою для пред'явлення вимог про відшкодування і реституції. Окрім того, приватним власникам пам'яток надаються документи про оцінку збитків від війни для реалізації права на допомогу, яка може бути надана їм відповідно до Закону про відновлення²⁴.

Закон про відновлення набрав чинності у березні 1996 року. Відповідно до цього Закону джерелами фінансування відновлення від наслідків військової агресії є: державний бюджет; кошти Хорватського банку відновлення та розвитку (HBOR)²⁵ (є банком розвитку і експорту, експортно-кредитним агентством Республіки Хорватія, основним завданням якого є стимулювання розвитку економіки держави); кошти, що надаються фізичним і юридичним

¹⁹ Zakon o utvrđivanju ratne štete. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_11_61_1596.html

²⁰ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

²¹ Uputu za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993_06_54_1040.html

²² 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

²³ Točka 13 Uputu za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993_06_54_1040.html

²⁴ Zakon o obnovi. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_03_24_428.html

²⁵ Hrvatska banka za obnovu i razvitak. URL: <https://www.hbor.hr/hr/tko-smo/16>

особам відповідно до їх можливостей, інтересів та обов'язків; облігації збору коштів на відновлення; гранти, які держава отримує як економічну допомогу для реконструкції; засоби відшкодування та реституції; кошти від правонаступництва колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія; інші кошти, визначені спеціальними законами, рішеннями і бюджетами. Окрім того, відновлення може фінансуватися за рахунок пожертвувань. Кошти пожертви використовуються відповідно до цільового призначення донора.

Кошти для фінансування відновлення інфраструктури, у тому числі у сфері культури, передбачаються в Державному бюджеті Республіки Хорватія на основі Річної програми економічного відновлення. Підготовка зазначеної програми здійснюється на основі пропозицій відповідних міністерств, інших державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і затверджується Урядом за пропозицією Міністерства розвитку і реконструкції. Пропозиції до щорічної програми оновлення інфраструктури, зокрема для ремонту будівель і споруд культури і мистецтва (будинків культури, театрів, кінотеатрів, бібліотек, музеїв, пам'яток культури тощо) подаються Міністерством культури та медіа.

Відновлення пам'яток архітектури здійснюється відповідно до принципів охорони культурних і природних пам'яток на основі технічної документації, попередньо затвердженої органом державного управління, відповідальним за охорону культурної та природної спадщини, за погодженням з Міністерством.

Враховуючи пріоритетність державної політики у відновленні та збереженні культурної спадщини народу, численні нормативно-правові акти, прийняті парламентом як під час війни, так і в післявоєнний період, направлені на посилення її захисту і розвиток. Оскільки ключовим інструментом в культурній діяльності є сприятливі фінансові умови, більшість положень нормативно-правових актів спрямована на їх забезпечення. Наприклад, відповідно до Закону про фонди культури²⁶ (діяв до 26 липня 2022 року) передбачалося визначення прав, потреб і культурних інтересів суспільства (конституційні права²⁷) програмою розвитку культури. На національному рівні така програма приймалася Міністерством, на регіональному та місцевих рівнях – відповідними органами місцевого самоврядування. Програма розвитку культури базувалася на основах політики розвитку культури, прийнятих Парламентом за пропозицією Уряду. Варто зазначити, що з листопада 1990 року до квітня 1993 року кошти на реалізацію Програми виділялися з фонду культури громадсько-політичним об'єднанням²⁸. У квітні 1993 року набрали чинності зміни до зазначеного Закону²⁹, відповідно до яких кошти на реалізацію програм розвитку культури виділялися з бюджетів: на Національну програму розвитку

---

²⁶ Zakon o fondovima za kulturu. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_11_47_866.html

²⁷ Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst). Hrvatski sabor. URL: <https://www.sabor.hr/en/constitution-republic-croatia-consolidated-text>

²⁸ Članak 1. Zakon o fondovima za kulturu. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_11_47_866.html

²⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o fondovima za kulturu. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993_04_27_468.html

культури – із державного бюджету, розпорядником яких і нині є Міністерство; на регіональні та місцеві програми – із місцевих бюджетів. Із 26 липня 2022 року набрав чинності новий Закон про культурні ради та фінансування суспільних потреб у культурі³⁰, згідно з яким визначені порядок створення і організаційно-правові засади діяльності культурних рад, процедура фінансування програм і проектів суспільних потреб у культурі з державного та місцевих бюджетів на конкурсній основі тощо.

Положення Закону про азартні та розважальні ігри³¹, що регулюють порядок організації азартних і розважальних ігор, а також використання коштів, отриманих від їх організації, серед іншого, передбачають спрямування частини цих коштів на фінансування сфери культури. Зокрема, частина доходу, отриманого від організації азартних і розважальних ігор, спрямовується на фінансування Фонду «Хорватський дім»³² (державний фонд, метою діяльності якого є просування зовнішньої політики, культури, мистецтва, історії, хорватської мови і культурної спадщини за кордоном тощо) і Фонду «Нова культура»³³ (державний фонд, метою діяльності якого є сприяння і розвиток громадянського суспільства у сфері сучасної культури та мистецтва).

Для відновлення культурної спадщини, пошкодженої внаслідок збройного конфлікту, окрім бюджетних фондів використовуються і позабюджетні фонди, у тому числі міжнародні фонди, а також кошти ЄС. Наприклад, «Пілотна програма зі збереження та відновлення культурної спадщини в зонах конфлікту на Західних Балканах на 2009 рік»³⁴.

Польща. Вважається, що до і під час Першої світової війни жодна велика європейська держава не ставила собі за мету навмисно націлюватися на пам'ятники минулого, щоб зламати моральний дух ворога. Друга світова війна та її прелюдія змінили цю картину³⁵.

Історичні джерела свідчать³⁶, що політика нацистської Німеччини щодо завойованих польських земель була спрямована на здійснення культурного геноциду і передбачала повне знищення польської культури шляхом: знищення польських культурних цінностей; розграбування музейних колекцій і архівів; винищення культурних діячів, які впливали на розвиток культури; ліквідації організаційних засад і всіх проявів культурного життя тощо.

³⁰ Zakon o kulturnim vijećima i financiranju javnih potreba u kulturi. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_07_83_1245.html

³¹ Zakon o igrama na sreću i zabavnim igrama. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_11_61_1601.html

³² Zakon o zakladi «HRVATSKA KUĆA – CROATIA HOUSE». Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_10_123_2626.html

³³ Zakon o zakladi «KULTURA NOVA». Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_08_90_1920.html

³⁴ Zakon o potvrđivanju Sporazuma o financiranju u vezi s Pokusnim programom za očuvanje i obnavljanje kulturne baštine u područjima sukoba na zapadnom Balkanu za 2009. godinu između Vlade Republike Hrvatske i Europske komisije. Narodne novine. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/full/2011_03_4_27.html

³⁵ Cultural Heritage IN Postwar Recovery. ICCROM. URL: https://www.iccrom.org/sites/default/files/ICCROM_ICSO6_CulturalHeritagePostwar_en_0.pdf

³⁶ Straty Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie dóbr kultury i sztuki podczas II wojny światowej - Tomasz Luterek, Mirosław Klusek. Instytut Strat Wojennych im. Jana Karłowicza. URL: <https://instytutstratwojennych.pl/strona/209-straty-rzeczypospolitej-polskiej-w-zakresie-dobr-kultury-i-sztuki-podczas-ii-wojny>

Фото 1. Аерофотознімок центру Варшави після Другої світової війни.

Яскравим прикладом є знищення міста Варшава (див. Фото 1³⁷). Основним наміром окупанта було перетворення поляків на «націю батраків», позбавлену власної культури і мистецтва, тому культурна спадщина польського народу, створена століттями, максимально знищувалася. Внаслідок німецької окупації держава зазнала величезних культурних втрат, але також продемонструвала велику стійкість і рішучість у

збереженні своєї культурної спадщини. Під час окупації, у тому числі завдяки зовнішній фінансовій допомозі, розвивалася підпільна культура, зокрема театр, музика, література, освіта. Після закінчення війни «підпільна культура» стала основою для культурної відбудови. Повоєнний період, який розпочався після закінчення Другої світової війни, був періодом величезних культурних і мистецьких змін, але водночас він був складним через вплив радянського комуністичного режиму на культуру і розвиток країни, освітнє життя. Те, що залишилося від цих важких часів, часто розглядається як важливий елемент польської національної та культурної ідентичності. Повоєнна відбудова і розвиток культури, що триває і сьогодні, це не лише спроба відновити втрачену спадщину, а й вияв боротьби за незалежність і свободу вираження власних ідей та ідентичності³⁸.

Культурне відновлення в повоєнні роки, що включало відбудову і створення нових культурних закладів, реконструкцію важливих історичних місць, реставрацію пам'яток, оцифрування архівів і діяльність зі збереження народних традицій та обрядів, загалом здійснювалося завдяки інвестиціям держави.

Комуністична система, нав'язана Польщі в умовах втрати реального суверенітету і, насамперед, соціально-економічної свободи, визначила реальність повоєнної відбудови держави і вплинула на сучасний імідж більшості польських міст³⁹. Проведена в 1946 році націоналізація і подальша відмова від Плану Маршалла призвели до того, що весь фінансовий тягар відбудови держави ліг на плечі державного бюджету. Таким чином, відбудова зруйнованої

³⁷ Джерело зображення: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. URL: <https://muzeum1939.pl/wojennydzien-niemiecki-rozkaz-calkowitego-zniszczenia-warszawy/aktualnosci/4877.html>

³⁸ Polska kultura w czasach II Wojny Światowej, PRL-u do współczesności. URL: https://ridero.eu/pl/books/polska_kultura_w_czasach_ii_wojny_swiatowej_prl-u_do_wspolczesnosci/freeText

³⁹ Odbudowa zespołów staromiejskich w Polsce po II wojnie światowej w aspekcie przemian doktrynalnych i społecznych. URL: <https://www.renowacjeizabytki.pl/artykuly-techniczne/Odbudowa-zespolow-staromiejskich-w-Polsce-po-II-wojnie-swiatowej-w-aspekcie-przemian-doktrynalnych-i-spoecznych,7037>

інфраструктури була зумовлена переважно політичними, а часто й ідеологічними факторами, що супроводжувалося різноманітними і навіть відмінними процесами і призвело до несхожих наслідків повоєнної відбудови в окремих регіонах і містах. Найбільш чітко ці відмінності можна побачити між великими містами і провінцією і, насамперед, між територією, яка була невід'ємною частиною польської держави в її довоєнних кордонах і землях, приєднаних до Польщі в результаті рішень Потсдамської конференції. Вплив громадської думки та інтелектуальних кіл на рішення державної адміністрації також різнився залежно від регіону.

Процес реконструкції можна розділити на кілька чітких етапів, позначених значними політичними подіями, які безпосередньо впливали на поточні соціальні зміни.

Реконструкція історичного центру Варшави стала першою запланованою консерваційною діяльністю в післявоєнній Польщі через символічну роль столиці та поширене в суспільстві бажання зберегти образ міста в його історичному вигляді. Під впливом громадської думки і консерваторських кіл комуністична політична влада схвалила план реконструкції Старого міста Варшави відповідно до збережених джерел і документації.

У 1945 році Крайова Рада прийняла постанову про відбудову й утворила Управління реконструкції Варшави, одним із перших заходів якого була акція розміщення так званих червоних дошок із написом *«Історична будівля. Категорично заборонено порушувати стан будівель»*. У жовтні 1945 року прийнято Указ, відповідно до якого всі землі в межах довоєнного міста передавалися в комунальну власність Варшави. Самі ж будівлі мали залишитися власникам. Однак на практиці багатоквартирні будинки найчастіше передавалися місту, часто посилаючись на недбалість власників, які ухилялися від витрат на ремонт будинків. Проект фінансувався із центрального бюджету. Для отримання фінансових ресурсів на відбудову Варшави у 1948 році було утворено Суспільний фонд відбудови столиці (SFOS)⁴⁰. Кошти на ці цілі надходили з податків, які сплачували всі працюючі в державі в розмірі 0,5 % від заробітку. Також оподатковувалися окремі культурні продукти і збиралися доходи від квитків на культурні заходи, організовувалися інші збори. Майже половина загальнодержавних фінансових і матеріальних ресурсів протягом кількох післявоєнних років спрямовувалася на відбудову столиці. У 1958 році кошти, зібрані SFOS, були направлені на реконструкцію об'єктів по всій державі, наприклад: музею в Радогощі в Лодзі, Старого міста в Гданську, Старого міста в Познані, замкового комплексу Вавель тощо. У 1966 році SFOS перетворено на Соціальний фонд для будівництва шкіл і пансіонів.

Перша черга реконструкції Варшави, включно із кварталами ринкової площі, завершена у 1953 році. Завершальним етапом стала реконструкція повністю зруйнованого Королівського замку, яка була здійснена лише у 1970–1980-х роках із використанням збережених автентичних реліквій і архітектурних

---

⁴⁰ Jak Feniks z popiołów, czyli cały naród buduje swoją stolicę. Krótka historia zniszczeń i odbudowy Warszawy. URL: <https://www.1944.pl/artykul/jak-feniks-z-popiolow-czyli-caly-narod-budu,5138.html>

деталей. Реконструкція Старого міста Варшави, а згодом історичної траси Нового міста і вулиць Краківське передмістя і Новий Свят була і є безпрецедентним явищем в історії світової пам'яткоохоронної справи, головним чином завдяки своєму масштабу та методології роботи, заснованої на передумовах наукової реконструкції. Зусилля, докладені для реконструкції, у тому числі внутрішня сила та рішучість нації, які зумовили реконструкцію спадщини в унікальному масштабі в історії світу, були оцінені ЮНЕСКО у 1980 році, яка включила Історичний центр Варшави до Списку всесвітньої спадщини⁴¹. Це перший випадок в історії ведення зазначеного списку, коли до нього включається об'єкт, який є повністю історичною реконструкцією. У 2011 році Архів Управління реконструкції Варшави (колекція якого складається з 14679 документів, що описують руйнування міста під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) і його відбудову, містить карти, плани, проекти, описи та фотографії) внесено до Реєстру унікальної документальної спадщини ЮНЕСКО – «Пам'ять світу»⁴².

На відміну від Варшави, в історичному центрі Гданська було вирішено не повністю відтворити історичну забудову в довоєнному вигляді, що частково виправдано значно більшою площею комплексу Старого міста, який є одним із найбільших у світі. Реконструкція Гданська тривала набагато довше і змінювалася в залежності від доктринальних припущень: від історизації реконструкції через модернізм до постмодерної ретроверсії, характерної реставраційної практики 1980–1990-х років ХХ ст.

Інші великі міста, які були серйозно пошкоджені під час війни, такі як Познань, Вроцлав і Щецин, відбудовувалися переважно за рахунок бюджетів міст, тому наслідки такої відбудови мають інший, індивідуальний характер. У цих містах лише окремі фрагменти реконструйовані відповідно до консерваторських рекомендацій, решта знищених територій заповнена новобудовами, які за масштабом і загальними розмірами нагадують історичну забудову. У Познані в 1950-х роках під впливом варшавського досвіду було вирішено відновити ренесансно-бароковий характер площі Старий Ринок, відомої своєю унікальною ренесансною Ратушею. Дотримуючись «чистоти стилю», під час реконструкції зняли всі нашарування, що не відповідали прийнятій концепції. Таким чином було знищено багато автентичних елементів і деталей ХІХ – початку ХХ ст. Пізніше від цієї концепції відмовилися, віддавши перевагу проектам, що відповідали Венеціанській хартії.

Повне відновлення історично-населених місць завершилося у 1960-х роках, у тому числі у зв'язку з прийняттям міжнародними природоохоронними організаціями Венеціанської хартії, яка дозволяла реставрацію пам'ятки лише у виняткових випадках. Всупереч намірам реставраторів, на практиці це відкрило шлях до тенденції заповнення простору старого міста сучасною багатоквартирною забудовою, нехтуючи історичними просторовими схемами та масштабом старої забудови, історичним матеріалом. Поширене бажання

⁴¹Historic Centre of Warsaw. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/30>

⁴² Archive of Warsaw Reconstruction Office. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/memory-world/archive-warsaw-reconstruction-office>

громадян держави швидко позбутися руїн, які домінували в ландшафті багатьох польських міст у 1950-х роках, а також потреба задовольнити нестачу житла призвели до катастрофічної практики. Відповідно до нових правил у зруйнованих історичних містах суворим консерваційним вимогам підлягали лише окремі пам'ятні об'єкти. Таке бачення відбудови зруйнованих міст, яке тривало понад два десятиліття, закінчилося політичними змінами на межі 1980-х і 1990-х років, що призвели до кінця державної монополії та повернення приватного капіталу, відродження місцевого самоврядування і децентралізації управління. Місцеві громади отримали значно більший вплив на рішення, які приймаються щодо їх розвитку, у тому числі у сфері будівництва та просторового планування.

Після 2000 року девелоперські компанії, часто об'єднані в міжнародні консорціуми, взяли на себе лідерство в галузі відбудови. Ринкові чинники та економічна ситуація відігравали все більшу роль у поточному процесі реконструкції та ревіталізації зруйнованих і раніше незабудованих просторів. Зазначені чинники також встановлювали масштаб і стандарти здійснюваної діяльності, які часто суперечили вимогам збереження культурної спадщини. Тому, як це не парадоксально, незважаючи на збільшення можливостей місцевих громад впливати на рішення щодо власної ідентичності та традицій, які приймала міська влада, остаточне рішення щодо форми реконструкції історичних ареалів міст залежало від економічного чинника.

Із 1992 року Міністерство культури та національної спадщини (сьогодні – Міністерство культури, національної спадщини та спорту) здійснює діяльність щодо збору даних про втрати польських бібліотек і творів мистецтва під час війни на територіях у межах кордонів Польщі після 1945 року⁴³. Створено інформаційну базу даних, що містить об'єкти, втрачені в результаті Другої світової війни, яка охоплює двадцять три розділи, серед них живопис, скульптура, графіка, меблі, текстиль, порцеляна, скло, ювелірні вироби, нумізматичні та археологічні колекції тощо. Нині до бази даних внесено 60000 записів. Каталоги втрат війни надсилаються до понад 100 аукціонних будинків по всьому світу, до польських дипломатичних представництв, закордонних культурних закладів, урядових і неурядових організацій, які займаються дослідженням походження культурних цінностей.

Міністерство культури, національної спадщини та спорту (далі – Міністерство) проводить системну роботу з реституції польських втрат від війни у тісній співпраці з польськими музеями та іншими службами⁴⁴. Польські музеї проводять дослідження походження культурних цінностей у межах спеціальної програми субсидій за підтримки Міністерства.

У січні 2022 року опублікований Звіт про втрати, яких зазнала Польща внаслідок німецької агресії та окупації під час Другої світової війни 1939–1945 років, що є результатом роботи парламентської Групи з оцінки розміру

---

⁴³ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Straty Wojenne. URL: <https://web.archive.org/web/20120126124750/http://kolekcje.mkidn.gov.pl/artukul/stratywojenne>

⁴⁴ Restytucja dóbr kultury – komunikat MKiDN. URL: <https://www.gov.pl/web/archiwum-kulturaisport/restytucja-dobr-kultury--komunikat-mkidn>

компенсації Польщі від Німеччини за збитки, завдані під час Другої світової війни, та експертів із різних дисциплін упродовж 2017–2022 років⁴⁵. Розпорядженням Прем'єр-міністра від 2 грудня 2021 року⁴⁶ утворено Інститут втрат війни, який здійснює науково-дослідну діяльність у сфері воєнних втрат, завданих польській державі та її громадянам під час Другої світової війни (1939–1945 рр.), та довгострокових наслідків цього конфлікту, координує наукові дослідження з вищезазначених питань, а також проводить популяризаційну діяльність.

Німеччина (з урахуванням досвіду Західної і Східної Німеччини). Стратегія Королівських військово-повітряних сил Великої Британії під час бомбардування, зокрема Дрездена (див. Фото 2⁴⁷), полягала певною мірою в руйнуванні морального духу німців. Англіїці бачили виправдання в такій жахливій тактиці, оскільки війна ще не закінчилася, німецька армія продовжувала запеклі бої по всій Європі, німецькі ракети деморалізували населення Лондона⁴⁸. На відміну від Великої Британії, стратегією Третього Рейха стало знищення в інших країнах старих міських кварталів, це розглядалося як вид очищення, що дозволить запровадити нову, більш прогресивну архітектуру. Передбачалося, що «реконструктори» матимуть у своєму розпорядженні величезні ресурси праці, а фантастичні проекти за ескізами фюрера будуть реалізовані мільйонами ув'язнених⁴⁹.

Фото 2. Вид з уцілілого балкона ратуші на зруйнований центр Дрездена. 1945.

Відновлення міст **Західної Німеччини** після Другої світової війни характеризується ліквідацією наслідків війни та боротьбою за повноваження між суб'єктами федерації та федеральним урядом. Містобудівне планування

⁴⁵ Raport o stratach poniesionych przez Polskę w wyniku agresji i okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej 1939-1945. URL: <https://www.gov.pl/web/re/raport>

⁴⁶ Zarządzenie nr 321 Prezesa Rady Ministrów z dnia 2 grudnia 2021 r. w sprawie utworzenia Instytutu Strat Wojennych im. Jana Karłowicza. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20210001126>

⁴⁷ Джерело зображення: PRAGMATIKA.MEDIA. Duży mnożnik. Kto odbudował Drezno: reformatorzy i strażnicy ruin. URL: <https://pragmatika.media/pl/hto-vidnovljuvav-drezden-reformatori-ta-ohoronci-ruin/>

⁴⁸ Zerstörung, Erneuerung und Versöhnung nach dem Krieg. URL: <https://dresdentrust.org/dresden-zerstoerung-erneuerung-und-versoehnung-nach-dem-krieg/?lang=de>

⁴⁹ Kto odbudował Drezno: reformatorzy i strażnicy ruin. URL: <https://pragmatika.media/pl/hto-vidnovljuvav-drezden-reformatori-ta-ohoronci-ruin/>

здійснювалося без урахування історичних споруд і подекуди історичні будівлі зникали під час реконструкції⁵⁰. До прийняття у 1950 році Федерального закону про будівництво⁵¹ закони, що регламентували питання реконструкції та розвитку населених пунктів, де відповідальними за планування, підготовку і будівництво визнавалися громади, ухвалювалися на рівні земель⁵². Плани розвитку повинні були враховувати місцеві умови та історичний розвиток, а також економічні, транспортні, соціальні потреби, житлову політику, потреби охорони здоров'я та культури. Відновлення зруйнованих або пошкоджених споруд відповідно до планів розвитку міст здійснювалося власником майна.

Федеральний закон про будівництво 1950 року визнавав будівництво житла пріоритетним завданням федерального уряду, суб'єктів федерації, муніципалітетів, надаючи перевагу соціальному житлу. Сприяння житловому будівництву відбувалося за рахунок державних коштів, надання гарантій, через податкові пільги, шляхом надання земель під забудову тощо.

Із 1949 року відповідно до Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини⁵³ охорона та збереження пам'яток визнана основним завданням відповідного суб'єкта федерації. Федеральний уряд забезпечував охорону пам'яток через програми фінансування та встановлення податкових пільг, надання грантів і позик тощо. Із 1950 року федеральний уряд підтримує збереження архітектурних пам'яток, археологічних місць та історичних парків і садів через програму фінансування національно цінних культурних пам'яток. Із 1950 по 2020 рік за рахунок коштів цієї програми збережено і реставровано понад 700 нерухомих пам'яток культури на загальну суму майже 390 мільйонів євро. Половина проектів фінансувалася за рахунок коштів відповідного суб'єкта федерації⁵⁴. У 1985 році заснований Німецький фонд охорони пам'яток⁵⁵ став найбільшою приватною ініціативою того часу.

Відновлення *Східної Німеччини* характеризувалось інтенсивним промисловим будівництвом до середини 1950 років, темпи сповільнилися у зв'язку із затвердженими принципами містобудування і через брак коштів.

У липні 1950 року рішенням Уряду затверджено 16 принципів містобудування⁵⁶, відповідно до яких обов'язкові моделі міста ґрунтувалися, серед іншого, на принципі органічності та врахуванні історичної структури міста з одночасним усуненням її недоліків. Ці принципи покладено в основу Закону

---

⁵⁰ Aus Bombentrümmern zur Vision der "neuen" Stadt. URL: <https://www.ndr.de/geschichte/schauplaetze/Nachkriegsarchitektur-Visionen-einer-neuen-Stadt,nachkriegsarchitektur102.html>

⁵¹ Erstes Wohnungsbaugesetz. URL: <https://www.stadtgrenze.de/s/brd/wohnungsbau/wohnungsbaugesetz.htm>

⁵² Aufbaugesetz Württemberg-Baden, 1948, Hessisches Aufbaugesetz (HAG) 1948, Aufbaugesetz für Rheinland-Pfalz, Gesetz über die Räumung von Trümmergrundstücken, die Verwertung der Trümmer und die Beseitigung gefährdender Zustände (Trümmergesetz) vom 30. Mai 1949. URL: <https://www.stadtgrenze.de/s/brd/brd.htm>

⁵³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>

⁵⁴ BUNDESFÖRDERUNGEN. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege. URL: <https://blfd.bayern.de/information-service/bundesfoerderprogramme/index.html>

⁵⁵ Geschichte der Deutschen Stiftung Denkmalschutz. URL: <https://www.denkmalschutz.de/ueber-uns/die-deutsche-stiftung-denkmalschutz/chronik.html>

⁵⁶ Die sechzehn Grundsätze des Städtebaues. URL: <https://www.stadtgrenze.de/s/ddr/grundsätze/staedtebau.htm>

про розвиток міст Німецької Демократичної Республіки 1950 року⁵⁷, який дозволив через день після його прийняття знищити Берлінський палац. Незважаючи на міжнародні протести, Берлінський палац, який частково згорів наприкінці Другої світової війни (1945 рік) і підлягав відновленню, був підірваний із метою звільнення місця для Палацу Республіки.

Політичний вплив радянської окупаційної влади відіграв вирішальну роль у розвитку Дрездена – міста, центр якого був повністю зруйнованим⁵⁸. Якби не консолідований опір дрезденської громади, Дрезден був би повністю очищений від своєї спадщини вже в перше повоєнне десятиліття. У перші місяці після війни розчистка завалів, їх утилізація і ліквідація небезпечних умов історичного центру та порятунк уцілілих пам'яток від зруйнованих палаців і храмів були цілком громадською ініціативою. Міська адміністрація, призначена радянським міським командуванням 10 травня 1945 року, сформувала Комітет з реконструкції міста Дрездена. Першочерговими заходами були ремонт міської інфраструктури і створення гостро необхідного житлового простору шляхом ремонту пошкоджених житлових будинків. На початку 1946 року було оголошено відкритий конкурс на подання пропозицій та ідей щодо відбудови міста. Муніципальна влада Дрездена і державна адміністрація Саксонії запропонували 100000 рейхсмарок за кращий проект. У червні 1946 року було представлено Великий план розвитку Дрездена, який ґрунтувався на збереженні планування старого міста згідно з довоєнними планами 1920-х – кінця 1930-х років. Театр Schauspielhaus, незважаючи на катастрофічні пошкодження будівлі, відкрився відбудованим вже через 3 роки (1948 рік) одночасно з оперою Фіделіо, що стало потужною мотивацією для містян. До 1964 року більшість галерей Музею Цвінгера були відреставровані. Подальша відбудова здійснювалася відповідно до 16 принципів містобудування і вважається, що старий Дрезден під час відбудови був зруйнований вдруге⁵⁹. Після розпаду НДР завдяки громадській ініціативі, добровільним пожертвам і заснованому у 1994 році Дрезденському фонду Фрауенкірхе⁶⁰ почалася реконструкція лютеранського собору Фрауенкірхе, який залишався в руїнах до падіння комуністичного режиму. Фінансування забезпечувалося завдяки численним проектам та ініціативам донорів з усього світу. Понад мільйон євро пожертвувань надійшло з Великої Британії.

Слід констатувати, що після Другої світової війни через відсутність належного догляду і захисту об'єктів культурної спадщини значна кількість старих міст майже занепали. У цьому контексті доречно навести приклад щодо міста Грайфсвальд, яке пережило бомбардування і залишилося майже неушкодженим, однак деякі будівлі, які були об'єктами культурної спадщини, були втрачені в 1970–1980-х роках.

⁵⁷ Gesetz über den Aufbau der Städte in der Deutschen Demokratischen Republik und der Hauptstadt Deutschlands, Berlin (Aufbaugesetz). URL: <https://www.stadtgrenze.de/s/ddr/aufbaugesetz-1950/aufbaugesetz.htm>

⁵⁸ Ausstellung "Das Neue Dresden" Wettbewerb zwischen Wiederaufbau und totalem Neubeginn. URL: <https://www.das-neue-dresden.de/ausstellung-das-neue-dresden.html>

⁵⁹ Dresden in der Nachkriegszeit. Wiederaufbau (1945-1950). URL: https://www.dresden-und-sachsen.de/dresden/geschichte/16_nachkriegszeit.htm

⁶⁰ Stiftung Frauenkirche Dresden. URL: <https://www.frauenkirche-dresden.de/foerdergesellschaft/wie-alles-begann>

У 1949 році засновано Культурний фонд⁶¹ для надання фінансової допомоги митцям і працівникам культури, кошти до якого спрямовувалися від культурного податку з ціни квитка на кожну культурну подію, згодом було встановлено податок за трансляцію аудіо-, відеозаписів цих культурних подій.

У статті 35 Договору між Федеративною Республікою Німеччина і Німецькою Демократичною Республікою про встановлення єдності Німеччини⁶² зафіксовано, що «протягом років розколу мистецтво і культура, незважаючи на різний розвиток двох держав у Німеччині, були основою для подальшої єдності німецької нації. Вони роблять незалежний і незамінний внесок у процес німецької національної єдності на шляху до європейського об'єднання». Незважаючи на те, що повноваженнями у сфері культури в об'єднаній Німеччині були наділені суб'єкти федерації, згідно з положеннями згаданого Договору федеральний уряд зобов'язався тимчасово надавати допомогу в забезпеченні культурної інфраструктури шляхом фінансування до настання повної фінансової самостійності зазначених суб'єктів. Із 1991 по 1994 рік федеральний уряд виділив близько 3,3 млрд німецьких марок на фінансування спеціальних культурних програм і близько 2,3 млрд німецьких марок на збереження історичних центрів міст та інших населених пунктів, а також на відновлення пам'яток.

Повернення культурних цінностей. Після закінчення Другої світової війни західні союзники створили основу для повернення конфіскованих товарів їх законним власникам⁶³. Законодавство Західної Німеччини також передбачало процедури реституції і компенсацій у післявоєнні роки. У результаті холодної війни Східна Німеччина залишила поза увагою питання реституції. Лише із закінченням холодної війни та воз'єднанням Німеччини почалися дебати щодо реституції.

Варто зазначити, що у 1998 році на міжнародній конференції були прийняті Вашингтонські принципи щодо конфіскованих нацистами культурних цінностей, згідно з якими 43 держави і 13 неурядових організацій взяли на себе зобов'язання щодо ідентифікації творів мистецтва, конфіскованих внаслідок нацистських переслідувань, які потрапили, у тому числі, до приватних колекцій, із метою повернення їх законним власникам або їхнім спадкоємцям. У 1999 році федеральний уряд Німеччини, уряди земель і муніципальні асоціації підписали Спільну декларацію (є добровільним зобов'язанням без юридичних наслідків, але з високими політичними зобов'язаннями) щодо докладання спільних зусиль для повернення культурних цінностей, конфіскованих у результаті нацистських переслідувань. У 1994 році державні установи Німеччини (музеї, бібліотеки, архіви) створили основу для репатріації (десять німецьких штатів заснували «Координаційний офіс держав з питань репатріації культурних цінностей»). Із 2008 року федеральний уряд і уряди земель підтримують дослідження походження майна, награбованого нацистами. З моменту свого заснування у

---

⁶¹ Kulturfonds der DDR. URL: <https://www.bildatlas-ddr-kunst.de/glossary/111>

⁶² Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands (Einigungsvertrag). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/einigtvtr/BJNR208890990.html>

⁶³ NS-Raubgut: Grundlagen und Übersicht. URL: <https://kulturgutverluste.de/kontexte/ns-raubgut#we-ge>

2015 році Німецький центр втраченої культурної спадщини ⁶⁴ підтримує дослідження походження культурних цінностей, зокрема фінансує проекти, керує Базою даних «Втрачене мистецтво» ⁶⁵ і дослідницькою базою даних «Proveana»⁶⁶. Центр має інституційну підтримку Уповноваженого федерального уряду Німеччини з питань культури та медіа й отримує кошти для фінансування своїх проектів.

Висновки.

Як свідчить зарубіжний досвід, основними проблемами відновлення культурної спадщини, пошкодженої внаслідок збройних конфліктів, є відсутність: пріоритетів на державному рівні; законодавчих норм, що регулюють порядок фінансування відновлення культурної спадщини; загальнодержавної стратегії і програми відновлення (для встановлення балансу між невідкладними заходами, з урахуванням конкретних обставин, та індивідуальними оцінками експертів чи експертних груп); міжвідомчих програм, які б на державному, регіональному, місцевому рівнях узгоджували пріоритети, визначали динаміку та засоби відбудови; конкретних планів, що узгоджуються з розробленими критеріями з пріоритетами і реальними можливостями відбудови; професійних кадрів; необхідних джерел фінансування.

Міністерство культури та медіа Хорватії визначило, що «...пріоритетність відновлення тих чи інших територій і населених пунктів, незалежно від їх культурної та історичної цінності, багато в чому залежить від їх економічної основи, господарського значення і ролі в просторі. Ці фактори також впливають на обсяг процедури в короткостроковій і середньостроковій перспективі...⁶⁷». Досвід Хорватії показав, що інвентаризація збитків від збройного конфлікту та їх грошова оцінка має велике значення для планування фінансування відновлення культурної спадщини, у тому числі для пред'явлення вимоги про реституцію. Основний тягар фінансування відновлення культурної спадщини покладається на державу, а міжнародне співтовариство покриває лише частину вартості необхідних робіт, при цьому рішення про фінансування приймається після необхідних досліджень і консультацій (статті 21, 25 Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини⁶⁸). Пожертвування, а також інші види допомоги не є постійним джерелом фінансування для відновлення (як правило, фінансова підтримка культурної спадщини є суттєвою одразу після війни, але з часом поступово зменшується).

Як показав досвід відбудови в Польщі і Німеччини після Другої світової війни, важливу роль у відновленні культурної спадщини відіграють: вплив громадської думки; політичні фактори; доктринальні підходи до збереження і реставрації історичних пам'яток та історично-населених місць; індивідуальні підходи місцевих громад; економічні можливості держави. Значні фінансові

⁶⁴ Deutsche Zentrum Kulturgutver. URL: <https://www.lostart.de/de/start>

⁶⁵ Lost Art-Datenbank. URL: <https://www.lostart.de/de/start>

⁶⁶ Offene Daten für eine bessere Provenienzforschung. URL: <https://www.proveana.de/de/start>

⁶⁷ 24-25/1998-1999. Spomenička baština u Hrvatskoj 1991-1999. Ratne štete i obnova. URL: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/godisnjak-zastite-spomenika-kulture-hrvatske/7342>

⁶⁸ Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

потреби у відновленні культурної спадщини зумовлюють тривалий процес такого відновлення. Процедура повернення незаконно вивезених культурних цінностей є найбільш тривалою і вимагає документування, оцифрування архівів, інституційної підтримки на державному і місцевому рівнях, а також на міжнародному рівні.

Парламентська асамблея Ради Європи наголосила, що «... надійна політична, правова та судова база є важливою для створення основи для заходів стійкої відбудови під час відновлення після кризи» і рекомендувала державам-членам Ради Європи, які переживають кризові та посткризові ситуації, три ключові етапи відбудови культурної спадщини та їх складові (див. Додаток)⁶⁹.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

* Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.

---

⁶⁹ Resolution 2057 (2015). Cultural heritage in crisis and post-crisis situations. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21784&lang=en>